

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.2.117>

УДК 330:159.9

А. А. Фіалковська,

к. е. н., доцент, доцент кафедри «Економіка і фінанси»,

Одеський національний морський університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1318-9127>

ФІНАНСОВИЙ СТРЕС ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

A. Fialkovska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department

"Economics and Finances", Odessa National Maritime University

FINANCIAL STRESS AS A PSYCHOLOGICAL FACTOR OF ECONOMIC BEHAVIOR IN CONDITIONS OF SOCIO-ECONOMIC INSTABILITY

У статті здійснено теоретичний аналіз фінансового стресу як психологічного чинника економічної поведінки особистості в умовах соціально-економічної нестабільності. Узагальнено підходи до інтерпретації фінансового стресу в системі економічної психології та

розмежовано його із суміжними поняттями – фінансовою тривожністю, фінансовим дистресом і суб'єктивним фінансовим благополуччям. Розкрито структуру економічної поведінки та окреслено її основні види (заощаджувальну, споживчу, інвестиційну, боргову) з урахуванням когнітивних, емоційних і мотиваційних детермінант. Обґрунтовано механізми впливу фінансового стресу на прийняття економічних рішень, зокрема через звуження часової перспективи, підвищення емоційної напруженості та виснаження психологічних ресурсів. Показано, що соціально-економічна нестабільність виступає контекстуальним модератором інтенсивності та характеру цього впливу. Сформульовано теоретичні узагальнення, які уточнюють роль фінансового стресу як детермінанти економічної поведінки та створюють підґрунтя для подальших емпіричних досліджень у межах економічної психології.

The article provides a theoretical analysis of financial stress as a psychological determinant of individual economic behavior under conditions of socio-economic instability. The study systematizes contemporary approaches to the interpretation of financial stress within the framework of economic psychology and differentiates it from related constructs, including financial anxiety, financial distress, and subjective financial well-being. Financial stress is conceptualized as a multidimensional psychological state arising from the perceived imbalance between financial demands and available personal resources, mediated by cognitive appraisal and emotional regulation processes.

The paper examines the structure of economic behavior and identifies its principal forms, namely saving, consumption, investment, and borrowing behavior. Particular attention is given to the cognitive, emotional, and motivational determinants that shape financial decision-making. It is argued that financial stress functions as an integrative psychological mechanism that transforms risk perception, narrows time perspective, increases sensitivity to potential losses, and reduces the capacity for long-term financial planning. Through these mechanisms, financial stress influences both adaptive and maladaptive economic strategies.

The analysis further demonstrates that socio-economic instability acts as a contextual moderator intensifying both the experience of financial stress and its behavioral consequences. In unstable economic environments characterized by income volatility, labor market uncertainty, inflationary pressures, and reduced institutional trust, financial stress tends to acquire a prolonged and systemic character. As a result, individuals may shift from strategic resource management to short-term survival-oriented behavior, alter their investment preferences, or modify saving patterns.

The theoretical contribution of the article consists in clarifying the conceptual boundaries of financial stress within economic psychology and substantiating its role as an independent determinant of economic behavior rather than merely a byproduct of adverse financial circumstances. The proposed conceptual framework integrates cognitive, emotional, and contextual dimensions of financial stress, thereby providing a coherent analytical model for understanding behavioral responses to economic instability. The findings create a foundation for future empirical research aimed at testing the identified mechanisms and refining psychological interventions designed to enhance financial resilience at the individual level.

Ключові слова: фінансовий стрес, економічна поведінка, соціально-економічна нестабільність, психологічні детермінанти, прийняття фінансових рішень, фінансова тривожність, поведінкова економіка.

Keywords: financial stress; economic behavior, socio-economic instability, psychological determinants, financial decision-making, financial anxiety, behavioral economics.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні соціально-економічні трансформації, що характеризуються підвищеним рівнем нестабільності, невизначеності та ризиків, суттєво впливають на умови функціонування домогосподарств і поведінку економічних суб'єктів.

Коливання доходів, інфляційні процеси, зміни на ринку праці, зростання боргового навантаження та обмежений доступ до фінансових ресурсів формують середовище, у якому прийняття економічних рішень супроводжується підвищеним психологічним напруженням. У цьому контексті особливої наукової значущості набуває дослідження фінансового стресу як чинника, що опосередковує взаємозв'язок між об'єктивними економічними умовами та індивідуальною економічною поведінкою.

Фінансовий стрес розглядається як суб'єктивно переживаний стан напруження, пов'язаний із сприйняттям фінансової нестабільності, дефіциту ресурсів або загрози матеріальному благополуччю. Його специфіка полягає в тому, що він формується не лише під впливом реальних економічних показників, а й у результаті когнітивної оцінки ситуації, очікувань щодо майбутнього та індивідуальних установок щодо грошей і фінансової безпеки. Таким чином, фінансовий стрес виступає психологічним механізмом, через який макроекономічні та соціальні зміни трансформуються у конкретні поведінкові стратегії особистості.

Незважаючи на зростання кількості досліджень у сфері економічної психології та поведінкової економіки, проблема впливу фінансового стресу на економічну поведінку залишається недостатньо систематизованою. У наукових працях здебільшого аналізуються окремі аспекти фінансового благополуччя, боргової поведінки або фінансової тривожності, тоді як комплексне осмислення фінансового стресу як детермінанти економічних рішень в умовах соціально-економічної нестабільності потребує подальшого теоретичного й емпіричного уточнення. Зокрема, недостатньо з'ясованими залишаються питання щодо характеру його впливу на заощаджувальну активність, споживчі практики, схильність до ризику та довгострокове фінансове планування.

Розв'язання окресленої проблеми має важливе значення як для розвитку теоретичних положень економічної психології, так і для практики. З наукового погляду воно сприятиме уточненню ролі психологічних факторів у структурі економічної поведінки особистості та поглибленню

міждисциплінарного синтезу психологічного й економічного підходів. У практичному вимірі результати дослідження можуть бути використані при розробленні програм підвищення фінансової стійкості населення, формуванні політики фінансової просвіти, а також у консультативній та соціальній роботі з групами підвищеного економічного ризику.

Отже, актуальність дослідження фінансового стресу як психологічного чинника економічної поведінки зумовлена необхідністю комплексного аналізу механізмів його впливу в умовах соціально-економічної нестабільності та потребою вироблення науково обґрунтованих підходів до підвищення адаптивності економічних стратегій особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах економічної психології фінансовий стрес і споріднені конструкти (фінансовий дистрес, фінансова тривожність, суб'єктивне фінансове благополуччя) розглядаються як важливі предиктори індивідуальної економічної поведінки, насамперед – моделей споживання, заощадження, боргової та інвестиційної активності. У сучасному науковому дискурсі сформувалися кілька взаємодоповнювальних напрямів, що задають теоретико-емпіричну основу для аналізу зазначеної проблематики.

Перший напрям репрезентує операціоналізацію та вимірювання фінансового дистресу/благополуччя як суб'єктивного стану. У дослідженні Правіц А.Д., Гарман Е.Т., Сорхайндо Б., О'Ніл Б., Кім Дж. та Дрентеа П. [1] запропоновано шкалу Шкала фінансового скрутного становища/фінансового благополуччя InCharge (InCharge Financial Distress/Financial Well-Being Scale), що дозволяє кількісно оцінювати континуум від «переважаючого фінансового дистресу» до «високого фінансового благополуччя» та застосовується в емпіричних роботах із поведінковими змінними. Подальший розвиток вимірювального підходу відбувся у прикладних дослідженнях фінансової освіти й політики: звіт Бюро фінансового захисту споживачів (Consumer Financial Protection Bureau – далі CFPB) «Фінансове благополуччя: мета фінансової освіти» запропонував споживацько-орієнтоване визначення фінансового благополуччя, а технічні матеріали CFPB описали процедури

розроблення та валідації відповідної шкали [2, 3]. У руслі поведінкових наук Нетемейєр Р.Г., Уормат Д., Фернандес Д. та Лінч Дж. Г. [4] концептуалізували сприйняте фінансове благополуччя через два взаємопов'язані виміри – поточний стрес управління фінансами та очікувану фінансову безпеку – і продемонстрували зв'язки цих вимірів із загальним благополуччям.

Другий напрям зосереджений на зв'язку фінансових труднощів із психологічними станами та здоров'ям, що опосередковано впливає на економічну поведінку. Класичною є робота Дрентеа П. [5], де показано асоціацію боргового навантаження з підвищенням тривожності, що надалі стало підґрунтям для інтерпретації боргу як хронічного стресора. У дослідженні Світ Е., Нанді А., Адама Е.К. та Макдейда Т.В. [6] доведено зв'язок відносно високого рівня домогосподарського боргу з вищими показниками стресу й депресивності та гіршими показниками здоров'я. Узагальнення емпіричної бази представлено у систематичному огляді Річардсона Т., Елліотта П. та Робертса Р. [7], де на матеріалі масиву публікацій про незабезпечений борг і стан здоров'я обґрунтовано сталість асоціацій між борговими проблемами та негативними наслідками для психічного/фізичного здоров'я. Вказані результати підтримують аргумент про те, що фінансовий стрес є не лише «реакцією» на економічні обставини, а й фактором, здатним змінювати поведінкові стратегії через механізми емоційної напруги, виснаження самоконтролю та зниження суб'єктивної керованості фінансовою ситуацією.

Третій напрям формує пояснювальні механізми впливу нестачі ресурсів і пов'язаної з нею напруги на прийняття рішень. У роботі Шах А.К., Муллайнатан С. та Шафір Е. [8] показано, що дефіцит (scarcity) спричиняє «тунельну» увагу, змінює розподіл когнітивних ресурсів і може вести до поведінкових наслідків на кшталт надмірного запозичення. Емпіричні дані про те, що фінансові занепокоєння знижують когнітивну продуктивність у групах із нижчим рівнем ресурсів, наведено в дослідженні Мані А., Муллайнатан С., Шафір Е. та Чжао Дж. [9]. Узагальнювальний огляд

Хаусхофера Й. та Фера Е. [10] аргументує, що бідність і нестача ресурсів пов'язані зі стресом і негативними афективними станами, які, своєю чергою, здатні формувати короткострокову орієнтацію та специфічні патерни економічної поведінки. У сукупності ці праці задають теоретичну рамку, в якій фінансовий стрес у контексті нестабільності розглядається як чинник, що модифікує когнітивні та мотиваційні передумови економічних рішень.

Паралельно розвивається вітчизняна лінія досліджень економічно-психологічних аспектів ставлення до грошей, економічної свідомості та поведінкових стратегій. У навчальному посібнику Ложкіна Г.В., Спасеннікова В.В. та Комаровської В.Л. [11] систематизовано базові категорії економічної психології та окреслено структуру економічної поведінки й економічної свідомості, що є важливим для теоретичної інтерпретації поведінкових проявів у фінансовій сфері. У сучасних публікаціях, присвячених кризовим контекстам, зокрема пандемічним, зроблено спробу осмислення «психології фінансів і стресу» як чинника поведінки суб'єктів соціуму [12], що підкреслює актуальність міждисциплінарного підходу для аналізу фінансового напруження в умовах турбулентності. Окрему увагу приділено спорідненому конструкту фінансової тривожності: Коваленко І.Е. [13] розглядає її як психологічний чинник, що потенційно впливає на економічну поведінку, акцентуючи на її адаптаційно-компенсаторних і водночас дезадаптивних проявах.

Водночас аналіз публікацій засвідчує наявність низки невирішених аспектів загальної проблеми, яким присвячується ця стаття. По-перше, у значній частині робіт фінансовий стрес фігурує як супровідна змінна або наслідок фінансових труднощів, тоді як його роль саме як психологічного чинника (детермінанти) економічної поведінки потребує більш чіткої теоретичної артикуляції та емпіричної перевірки з урахуванням структури поведінки (заощадження, споживання, запозичення, фінансове планування). По-друге, у дослідженнях часто спостерігається термінологічне та методичне розведення понять фінансового стресу, фінансової тривожності та (не)благополуччя; відмінності у вимірюванні ускладнюють порівняння

результатів і вимагають узгодженої операціоналізації з опорою на валідовані шкали. По-третє, недостатньо досліджено, яким чином соціально-економічна нестабільність (як контекст підвищеної невизначеності) модифікує вплив фінансового стресу на вибір стратегій – зокрема через когнітивні механізми «дефіциту» та обмеження ментальних ресурсів. По-четверте, у вітчизняному полі відчувається дефіцит робіт, які поєднують психологічні виміри стресу з економічно-поведінковими індикаторами на релевантних вибірках та в актуальному для України контексті тривалої нестабільності; наявні праці частіше мають оглядово-теоретичний або суміжний фокус.

Отже, ця стаття спрямована на заповнення зазначених прогалин шляхом теоретично обґрунтованого розгляду фінансового стресу як психологічного чинника економічної поведінки саме в умовах соціально-економічної нестабільності, із акцентом на уточнення понятійних меж, релевантних механізмів та поведінкових проявів, що підлягають подальшій емпіричній перевірці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичне обґрунтування та концептуалізація фінансового стресу як психологічного чинника економічної поведінки особистості в умовах соціально-економічної нестабільності, а також визначення механізмів його впливу на вибір поведінкових стратегій у фінансовій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження.. У межах економічної психології фінансовий стрес розглядається як специфічний різновид психологічного напруження, що виникає у сфері взаємодії особистості з економічним середовищем та опосередковує процес прийняття фінансових рішень. Його теоретичне осмислення ґрунтується на інтеграції загальнопсихологічних концепцій стресу з положеннями поведінкової економіки та теорії економічної поведінки.

Класичні підходи до аналізу стресу, започатковані в межах фізіологічної та когнітивної традицій, визначають його як стан напруження, що виникає у відповідь на вплив значущих для індивіда факторів середовища. У психологічному вимірі стрес пов'язується передусім із

суб'єктивною оцінкою ситуації як такої, що перевищує наявні ресурси особистості [1, 4, 6]. У контексті економічної діяльності такими чинниками виступають нестабільність доходів, боргові зобов'язання, загроза втрати роботи, інфляційні процеси та інші фактори фінансової невизначеності. Відтак фінансовий стрес є результатом когнітивної інтерпретації економічних обставин, а не лише їх об'єктивних параметрів.

У сучасному науковому дискурсі фінансовий стрес часто співвідноситься із суміжними конструктами – фінансовою тривожністю, фінансовим дистресом та суб'єктивним фінансовим благополуччям [13]. Фінансова тривожність здебільшого описує стійку емоційну схильність до переживання занепокоєння у фінансовій сфері, тоді як фінансовий стрес має більш ситуаційний та процесуальний характер і пов'язаний із актуальною оцінкою фінансових труднощів. Фінансовий дистрес акцентує увагу на негативних наслідках тривалих економічних проблем, тоді як категорія суб'єктивного фінансового благополуччя репрезентує протилежний полюс континууму – відчуття фінансової стабільності та контролю. Таким чином, фінансовий стрес доцільно трактувати як динамічний стан, що виникає внаслідок дисбалансу між фінансовими вимогами середовища та суб'єктивно оціненими ресурсами їх подолання.

У системі економічної психології фінансовий стрес виконує функцію опосередковувального механізму між макроекономічними умовами та мікрорівнем поведінкових реакцій. Він впливає на когнітивні процеси (оцінювання ризику, прогнозування, часову перспективу), емоційну регуляцію та мотиваційну сферу особистості, що, у свою чергу, визначає характер економічної поведінки [12]. З огляду на це фінансовий стрес доцільно розглядати не лише як наслідок економічної нестабільності, а як активний психологічний чинник, здатний модифікувати структуру економічних рішень.

Теоретична інтерпретація фінансового стресу вимагає також урахування ресурсного підходу, відповідно до якого ключовим у формуванні стресових реакцій є втрата або загроза втрати значущих ресурсів. У

фінансовій сфері такими ресурсами виступають матеріальні активи, стабільність доходів, доступ до кредитування та соціально-економічна безпека. Зменшення або нестабільність цих ресурсів посилює суб'єктивне відчуття невизначеності та сприяє формуванню стратегій, орієнтованих на короткострокову адаптацію.

Отже, у межах економічної психології фінансовий стрес постає як багатовимірний психологічний феномен, що формується в результаті взаємодії об'єктивних економічних умов і суб'єктивної когнітивно-емоційної оцінки фінансової ситуації. Його теоретичне осмислення створює підґрунтя для подальшого аналізу механізмів впливу на економічну поведінку особистості в умовах соціально-економічної нестабільності.

Економічна поведінка особистості у сучасному науковому розумінні постає як системне утворення, що відображає способи взаємодії індивіда з економічним середовищем у процесі задоволення матеріальних потреб, розподілу ресурсів та прийняття фінансових рішень. Вона формується на перетині об'єктивних соціально-економічних умов та суб'єктивних психологічних характеристик і проявляється у відносно стійких моделях вибору, що регулюють споживання, заощадження, інвестування та запозичення [11].

Структурно економічну поведінку доцільно розглядати як багаторівневу систему, що включає когнітивний, емоційно-оцінний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент охоплює знання, уявлення та переконання щодо грошей, ризику, фінансових інструментів і майбутніх економічних перспектив. Емоційно-оцінний компонент відображає ставлення до фінансової діяльності, рівень суб'єктивної впевненості чи тривожності, а також ціннісні орієнтації у сфері матеріального благополуччя. Поведінковий компонент репрезентує конкретні дії та рішення, спрямовані на управління ресурсами, що реалізуються у вигляді заощаджувальної, споживчої, інвестиційної чи боргової активності.

За функціональною ознакою економічну поведінку можна диференціювати на декілька основних видів [11].

Заощаджувальна поведінка пов'язана з формуванням фінансових резервів і довгостроковим плануванням. Наприклад, особа з високим рівнем фінансової обізнаності та орієнтацією на майбутнє формує резервний фонд на 3-6 місяців витрат, систематично відкладає частину доходу та диверсифікує заощадження. У цьому випадку когнітивна оцінка ризиків поєднується з мотивацією до фінансової безпеки.

Споживча поведінка охоплює вибір товарів і послуг та способи витрачання коштів. Так, індивід із підвищеною тривожністю може здійснювати імпульсивні покупки як спосіб короточасного зниження емоційного напруження. Поведінкове рішення не ґрунтується на раціональному аналізі потреб, а визначається емоційним станом.

Інвестиційна поведінка передбачає розміщення ресурсів з метою отримання майбутнього доходу та пов'язана з оцінкою ризику й невизначеності. Наприклад, особа з високою толерантністю до невизначеності та схильністю до ризику частіше інвестує в інструменти з високою волатильністю. Натомість індивід із вираженою потребою у безпеці обирає консервативні форми збереження коштів.

Боргова поведінка стосується прийняття рішень щодо запозичення коштів та управління зобов'язаннями. Так, особа з орієнтацією на соціальний статус та зовнішнє схвалення може приймати рішення про оформлення споживчого кредиту для підтримання певного рівня споживання, навіть за умов обмежених ресурсів. Тут визначальною є мотивація до збереження соціальної ідентичності.

Кожен із цих видів відображає специфічні психологічні механізми регуляції та може змінюватися під впливом стресогенних факторів.

Психологічні детермінанти економічної поведінки охоплюють когнітивні, емоційні, мотиваційні та особистісні характеристики. До когнітивних чинників належать фінансова обізнаність, особливості сприйняття ризику, часові орієнтації та очікування щодо майбутнього. Емоційні детермінанти пов'язані з рівнем тривожності, впевненості, емоційної стабільності, що впливають на готовність до прийняття рішень в

умовах невизначеності. Мотиваційний компонент включає домінуючі цінності, цілі та потреби, зокрема орієнтацію на безпеку, досягнення або споживання. Особистісні характеристики – такі як самоконтроль, імпульсивність, толерантність до невизначеності – визначають стиль фінансової поведінки та стійкість до впливу зовнішніх обставин [8, 9, 10].

У межах зазначеної системи фінансовий стрес набуває значення інтегративного психологічного чинника, здатного модифікувати як когнітивні оцінки, так і емоційно-мотиваційну сферу особистості. Його вплив може проявлятися у зміні пріоритетів, звуженні часової перспективи, посиленні орієнтації на негайне задоволення потреб або, навпаки, у прагненні до підвищення контролю через накопичення ресурсів. Таким чином, аналіз структури економічної поведінки та її психологічних детермінант створює теоретичну основу для подальшого з'ясування ролі фінансового стресу в трансформації поведінкових стратегій особистості в умовах соціально-економічної нестабільності.

Вплив фінансового стресу на економічну поведінку особистості реалізується через сукупність взаємопов'язаних когнітивних, емоційно-регуляторних і мотиваційно-ресурсних механізмів, які опосередковують процес прийняття рішень у сфері управління матеріальними ресурсами. Умови соціально-економічної нестабільності підсилюють дію цих механізмів, зумовлюючи трансформацію звичних моделей фінансової поведінки.

Когнітивний механізм полягає насамперед у зміні характеру оцінювання економічної ситуації та можливих альтернатив. Під впливом фінансового стресу відбувається звуження часової перспективи, що проявляється у переорієнтації на короткострокові вигоди та зниженні здатності до стратегічного планування [7]. Посилюється чутливість до потенційних втрат, що може призводити до надмірної обережності або, навпаки, до ризикованих рішень з метою швидкого відновлення фінансового балансу. Одночасно зростає ймовірність використання спрощених евристик та інтуїтивних суджень замість раціонального аналізу, що знижує якість

фінансових рішень. Таким чином, фінансовий стрес модифікує когнітивні процеси, на яких ґрунтується економічний вибір.

Емоційно-регуляторний механізм пов'язаний із підвищенням рівня тривожності, напруження та невпевненості у фінансовій сфері. Негативні емоційні стани можуть знижувати здатність до самоконтролю, сприяти імпульсивності або униканню прийняття рішень [9]. З одного боку, це може проявлятися у нерациональних витратах як способі короточасного зниження напруження; з іншого – у відкладанні фінансового планування чи ігноруванні проблем, що в довгостроковій перспективі посилює нестабільність. У цьому контексті фінансовий стрес виступає чинником, який змінює емоційний фон економічної діяльності та впливає на здатність особистості до виваженого вибору.

Мотиваційно-ресурсний механізм відображає вплив фінансового стресу на систему цілей і пріоритетів. Переживання нестачі ресурсів актуалізує потребу в безпеці та стабільності, що може зумовлювати переорієнтацію з довгострокових інвестиційних стратегій на тактики негайного забезпечення поточних потреб [8]. Водночас хронічний фінансовий стрес сприяє виснаженню психологічних ресурсів – уваги, енергії, здатності до саморегуляції, – що обмежує можливості для раціонального управління фінансами. У таких умовах економічна поведінка набуває реактивного характеру та дедалі більше визначається актуальним емоційним станом, а не стратегічними намірами.

Зазначені механізми діють комплексно, формуючи індивідуальну модель реагування на фінансову нестабільність. Залежно від особистісних характеристик та соціального контексту фінансовий стрес може спричиняти як дезадаптивні прояви (імпульсивне споживання, надмірне запозичення, уникання фінансового планування), так і відносно адаптивні стратегії (підвищення контролю за витратами, формування резервів, перегляд фінансових пріоритетів). Отже, фінансовий стрес виступає не лише наслідком економічних труднощів, а й активним психологічним механізмом,

що трансформує структуру економічної поведінки особистості в умовах соціально-економічної нестабільності.

Систематизація механізмів впливу фінансового стресу на економічну поведінку дозволяє узагальнити взаємозв'язок між психологічними процесами та конкретними поведінковими проявами у фінансовій сфері (табл. 1).

Таблиця 1. Ключові механізми впливу фінансового стресу на економічну поведінку особистості

Механізм	Поведінковий прояв	Можливі наслідки	Тип впливу
Когнітивна орієнтація на майбутнє	Формування фінансових резервів, довгострокове планування	Підвищення фінансової стійкості	Адаптивний
Підвищена емоційна напруженість	Імпульсивне споживання	Зростання витрат, зниження заощаджень	Дезадаптивний
Звуження часової перспективи (під впливом стресу)	Відмова від стратегічного планування	Підвищення довгострокової фінансової вразливості	Дезадаптивний
Когнітивне перевантаження	Ризиковані або нераціональні фінансові рішення	Імовірність матеріальних втрат	Дезадаптивний
Емоційне виснаження	Уникання бюджетування та фінансового контролю	Поглиблення фінансових труднощів	Дезадаптивний
Мобілізація внутрішніх ресурсів	Посилення контролю за витратами, пошук додаткових доходів	Часткова стабілізація фінансового становища	Адаптивний
Інфляційна та економічна невизначеність	Прискорене споживання або відмова від інвестицій	Зменшення ліквідності або уповільнення фінансового розвитку	Залежить від умов

Джерело: складено автором.

Наведена таблиця відображає ключові когнітивні, емоційні та контекстуальні механізми, їх поведінкові наслідки та характер впливу, що дає змогу аналітично структурувати отримані теоретичні результати та конкретизувати роль фінансового стресу як детермінанти економічної поведінки.

Соціально-економічна нестабільність виступає системним макросоціальним контекстом, у межах якого формується та функціонує фінансовий стрес як психологічний феномен. Йдеться про сукупність

структурних змін і кризових явищ, що охоплюють економічну, соціальну та інституційну сфери та проявляються у волатильності ринку праці, інфляційних коливаннях, зниженні реальних доходів, трансформації моделей зайнятості та зростанні невизначеності щодо майбутнього [12]. Такі процеси змінюють не лише об'єктивні умови економічної діяльності, а й суб'єктивне сприйняття фінансової безпеки.

У ситуації нестабільності зростає розрив між очікуваннями особистості та прогнозованістю економічного середовища. Порушення звичних механізмів соціально-економічної регуляції посилює відчуття невизначеності, що є одним із ключових факторів виникнення стресових станів. У цьому контексті фінансовий стрес набуває не ситуативного, а пролонгованого характеру, оскільки економічні ризики сприймаються як системні й тривалі. Нестабільність формує фон підвищеної тривожності, в межах якого навіть помірні фінансові труднощі можуть інтерпретуватися як загроза базовій безпеці.

Водночас соціально-економічна нестабільність виконує функцію модератора впливу фінансового стресу на економічну поведінку. В умовах стабільного середовища стресові реакції можуть мати короткочасний характер і компенсуватися за рахунок доступних ресурсів та інституційної підтримки [13]. Натомість у кризових умовах зниження рівня довіри до економічних інститутів, обмежений доступ до фінансових інструментів і нестача соціальної підтримки посилюють суб'єктивне переживання вразливості. Це, у свою чергу, сприяє трансформації поведінкових стратегій – від довгострокового планування до орієнтації на негайне забезпечення поточних потреб.

Системний характер нестабільності також впливає на ціннісні орієнтації та очікування щодо майбутнього. Зменшення впевненості у прогнозованості економічних процесів може знижувати мотивацію до інвестування та накопичення, натомість підвищувати схильність до споживання «тут і тепер» або до уникання фінансових зобов'язань. У цьому

сенсі соціально-економічна нестабільність не лише посилює інтенсивність фінансового стресу, а й змінює характер його впливу на поведінку.

Таким чином, соціально-економічна нестабільність виступає не зовнішнім фоном, а активним контекстуальним чинником, що визначає умови формування, динаміку та поведінкові наслідки фінансового стресу. Її урахування є необхідною передумовою для адекватного теоретичного осмислення ролі фінансового стресу в структурі економічної поведінки особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений теоретичний аналіз дозволяє сформулювати низку узагальнень щодо місця та ролі фінансового стресу в структурі економічної поведінки особистості. По-перше, фінансовий стрес доцільно розглядати як інтегративний психологічний феномен, що виникає внаслідок дисбалансу між об'єктивними економічними вимогами середовища та суб'єктивно оціненими ресурсами їх подолання. Він поєднує когнітивний, емоційний і мотиваційний компоненти та виконує функцію опосередковувального механізму між макроекономічними умовами та індивідуальними фінансовими рішеннями.

По-друге, обґрунтовано, що фінансовий стрес не є виключно наслідком економічних труднощів, а виступає активним чинником трансформації економічної поведінки. Його вплив реалізується через зміну когнітивної оцінки ризику та часової перспективи, посилення емоційної напруги й модифікацію системи мотиваційних пріоритетів. У результаті економічні рішення набувають реактивного характеру, зростає орієнтація на короткострокові стратегії або, залежно від особистісних ресурсів, формується підвищений контроль над витратами та прагнення до фінансової стабілізації.

По-третє, соціально-економічна нестабільність визначена як контекстуальний модератор, що підсилює інтенсивність і тривалість фінансового стресу та змінює характер його поведінкових наслідків. У кризових умовах фінансовий стрес набуває системного характеру, впливаючи

на структуру економічної активності особистості, її інвестиційні орієнтації, заощаджувальні практики та боргову поведінку.

Науковий результат дослідження полягає в теоретичному уточненні категоріального апарату економічної психології через розмежування фінансового стресу з суміжними конструктами та обґрунтування його ролі як самостійної детермінанти економічної поведінки. Запропоновано цілісну концептуальну модель, у межах якої фінансовий стрес розглядається як багатовимірний психологічний механізм, що опосередковує вплив соціально-економічної нестабільності на вибір поведінкових стратегій у фінансовій сфері.

Таким чином, отримані теоретичні положення розширюють уявлення про психологічні чинники економічної поведінки та створюють підґрунтя для подальших емпіричних досліджень, спрямованих на перевірку окреслених механізмів і уточнення умов їх прояву в різних соціально-економічних контекстах.

Література

1. Prawitz A.D., Garman E.T., Sorhaindo B., O'Neill B., Kim J., Drentea P. InCharge financial distress/financial well-being scale: Development, administration, and score interpretation. *Journal of Financial Counseling and Planning*. 2006. 17 (1). P. 34-50.
2. Consumer Financial Protection Bureau. Financial well-being: The goal of financial education. 2015. URL: https://files.consumerfinance.gov/f/201501_cfpb_report_financial-well-being.pdf (дата звернення 08.02.2026).
3. Consumer Financial Protection Bureau. CFPB Financial Well-Being Scale: Scale Development Technical Report. 2015. URL: https://sjdm.org/dmidi/files/CFPB_Financial_Well-Being_Scale_Technical_Report.pdf (дата звернення 08.02.2026).

4. Netemeyer R.G., Warmath D., Fernandes D., Lynch J.G. How Am I Doing? Perceived Financial Well-Being, Its Potential Antecedents, and Its Relation to Overall Well-Being. *Journal of Consumer Research*. 2018. Volume 45. Issue 1. P. 68-89.

5. Drentea P. Age, Debt, and Anxiety. *Journal of Health and Social Behavior*. 2000. Vol. 41, No. 4. P. 437-450.

6. Sweet E., Nandi A., Adam E.K., McDade T.W. The high price of debt: Household financial debt and its impact on mental and physical health. *Social Science & Medicine*. 2013. Vol. 91. P. 94-100.

7. Richardson T., Elliott P., Roberts R. The relationship between personal unsecured debt and mental and physical health: a systematic review and meta-analysis. *Clinical psychology review*. Vol. 33(8). P. 1148-1162.

8. Shah A. K., Mullainathan S., Shafir E. Some consequences of having too little. *Science*. 2012. Vol 338, Issue 6107. URL: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1222426#core-collateral-purchase-access> (дата звернення 08.02.2026).

9. Mani A., Mullainathan S., Shafir E., Zhao J. Poverty impedes cognitive function. *Science*. 2013. Vol 341, Issue 6149. URL: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1238041?utm> (дата звернення 10.02.2026).

10. Haushofer J., Fehr E. On the psychology of poverty. *Science*. 2014. URL: https://haushofer.ne.su.se/publications/Haushofer_Fehr_Science_2014.pdf?utm (дата звернення 10.02.2026).

11. Ложкін Г. В., Спасенніков В. В., Комаровська В. Л. Економічна психологія: навчальний посібник. К.: ВД «Професіонал», 2004. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/e8f720f0-cce0-4e93-adc7-bddc2962b706/content> (дата звернення 11.02.2026).

12. Тріпак М. Психологія фінансів та стресу суб'єктів соціуму в умовах світової пандемії. *Економічний аналіз*. 2020 рік. Том 30. № 1. URL:

<https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/1784/6565656853?utm>
m (дата звернення 11.02.2026).

13. Коваленко І.Е. Фінансова тривожність як аспект дослідження економічної психології. *Імідж сучасного педагога*. 2025. № 5(224). URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-5\(224\)-98-102](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-5(224)-98-102) (дата звернення 11.02.2026).

References

1. Prawitz, A.D., Garman, E.T., Sorhaindo, B., O'Neill, B., Kim, J. and Drentea, P. (2006), "InCharge financial distress/financial well-being scale: Development, administration, and score interpretation", *Journal of Financial Counseling and Planning*, vol. 17(1), pp. 34-50.
2. Consumer Financial Protection Bureau (2015), "Financial well-being: The goal of financial education", available at: https://files.consumerfinance.gov/f/201501_cfpb_report_financial-well-being.pdf (Accessed 8 February 2026).
3. Consumer Financial Protection Bureau (2015), "CFPB Financial Well-Being Scale: Scale Development Technical Report", available at: https://sjdm.org/dmidi/files/CFPB_Financial_Well-Being_Scale_Technical_Report.pdf (Accessed 8 February 2026).
4. Netemeyer, R.G., Warmath, D., Fernandes, D. and Lynch, J.G. (2018), "How am I doing? Perceived financial well-being, its potential antecedents, and its relation to overall well-being", *Journal of Consumer Research*, vol. 45(1), pp. 68-89.
5. Drentea, P. (2000) "Age, debt, and anxiety", *Journal of Health and Social Behavior*, vol. 41(4), pp. 437-450.
6. Sweet, E., Nandi, A., Adam, E.K. and McDade, T.W. (2013), "The high price of debt: Household financial debt and its impact on mental and physical health", *Social Science & Medicine*, vol. 91, pp. 94-100.

7. Richardson, T., Elliott, P. and Roberts, R. (2013), "The relationship between personal unsecured debt and mental and physical health: A systematic review and meta-analysis", *Clinical Psychology Review*, vol. 33(8), pp. 1148-1162.
8. Shah, A.K., Mullainathan, S. and Shafir, E. (2012), "Some consequences of having too little", *Science*, vol. 338(6107), pp. 682–685, available at: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1222426> (Accessed 8 February 2026).
9. Mani, A., Mullainathan, S., Shafir, E. and Zhao, J. (2013), "Poverty impedes cognitive function", *Science*, vol. 341(6149), pp. 976–980, available at: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1238041> (Accessed 10 February 2026).
10. Haushofer, J. and Fehr, E. (2014), "On the psychology of poverty", *Science*, vol. 344(6186), pp. 862–867, available at: https://haushofer.ne.su.se/publications/Haushofer_Fehr_Science_2014.pdf (Accessed 10 February 2026).
11. Lozhkin, H.V., Spasiennikov, V.V. and Komarovska, V.L. (2004), *Ekonomichna psykholohiia [Economic psychology]*, VD 'Profesional', Kyiv, Ukraine, available at: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/e8f720f0-cce0-4e93-adc7-bddc2962b706/content> (Accessed 11 February 2026).
12. Tripak, M. (2020), "Psychology of finance and stress of social subjects in the context of the global pandemic", *Ekonomichnyi analiz*, vol. 30(1), available at: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/1784/6565656853> (Accessed 11 February 2026).
13. Kovalenko, I.E. (2025), "Financial anxiety as an aspect of economic psychology research", *Imidzh suchasnoho pedahoha*, vol. 5(224). [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-5\(224\)-98-102](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-5(224)-98-102).

Отримано редакцією журналу / Received: 15.02.26

Прорецензовано / Revised: 18.02.26

Схвалено до друку / Accepted: 19.02.26